

COMUNICACIÓ

Albert Llorca i Arimany (Societat Catalana de Filosofia)

L'economia del «mal salvatge» o l'hermenèutica de la complexitat

«El primer qui, en tancar un terreny, s'apressà a dir: "Això és meu", i trobà gent tan simple per a creure'l, fou el veritable fundador de la societat civil. Quants crims, guerres, assassinats, misèries i horrors no hauria estalviat al gènere humà aquell qui, arrencant les estaques o reomplint els fossats, hagués cridat als seus consemblants: "Guardeu-vos d'escoltar aquest impostor, esteu perduts si oblideu que els fruits són per a tothom i que la terra no és de ningú"»*.

Sens dubte, es fa palès aquí en l'ànim de Rousseau que la societat civil es funda o construeix a partir de la posada en joc de la capacitat de reconduir les voluntats dels altres per part de qui aconsegueix identificar la inèrcia social amb els seus interessos particulars. I la institucionalització del dret de propietat és un signe rellevant d'aquesta capacitat. I què dir d'aquesta intenció? Corrupció de la cultura? Educació egoista? Economia distributiva injusta? Sigui quin sigui l'accent que es posi en l'una o l'altra interpretació, la figura del qui anomenarem el «mal salvatge» emergeix desitjós de deixar establert un «pacte» que faci fortuna en el bagatge civilitzador que adquirirà vida pròpia. Allò que Rousseau atribueix als vicis socials sembla ser la «creu» anònima i tirana que batega dins el fictici «bon salvatge» disposat inicialment a contribuir a la construcció d'una societat civil alhora lliure i civilitzada.

Ja Plató es fa ressò dels reptes econòmics que planteja una societat, a saber: resoldre necessitats, distribuir feines professionalitzades, contribuir a la configuració d'un Estat just, necessitat de la moneda i d'un mercat àgil per a facilitar la distribució dels béns en la ciutat¹. És palesa, doncs, la necessitat de regular tals

* ROUSSEAU, J.J., *Discours sur l'origine et les fondaments de la inégalité parmi les homes*, Paris, ed. Fernand Nathau, 1981; preface de Jean Deprune; 2e part, p. 73.

1. *La República* (llibre 2), Madrid, Espasa Calpe, 1971, pp. 79-82.

activitats socioeconòmiques, en ser imprescindibles per a la condició humana. De manera que hom afirmarà que l'activitat econòmica, en la mesura en què té repercussió en la vida social o posa condicions que inclinen aquesta en una direcció determinada, *obliga a ser pensada també en termes d'altres disciplines*, en el que tinguin d'humanes i de socials.

L'objectiu d'aquesta reflexió, llavors, rau a *argumentar un necessari apropament entre l'esfera econòmica* (vertebrada com a saber pràctic sobre les activitats bàsiques de produir, distribuir i consumir) *i l'esfera filosòfica* (o el que té de filosòfic allò que en direm «pensament econòmic»), a fi de *posar en relleu un espai comú de reflexió* sota vincles epistemològics i antropològics.

1. Apropament asimptòtic entre l'activitat econòmica i el pensament econòmic

Els riscos de l'activitat econòmica, en quant humana i social, demanen un *desenvolupament reflexiu anàleg al que reclama tota ciència social o praxi humana* (psicologia, sociologia, dret...), de manera que l'exercici de l'economia no és aliè a l'antropologia filosòfica, a l'epistemologia i a la interdisciplinarietat. Dit de manera resumida, *l'economia com a saber i activitat planteja qüestions de caire filosòfic, i, en reciprocitat, tota reflexió filosòfica no pot trivialitzar el significat i abast dels hàbits mercantils, dels prejudicis, de l'orientació social dels indicadors macroeconòmics, dels moviments més o menys controlats del mercat (oferta i demanda agregades, cicles econòmics, estabilitat de preus, distribució de rendes, taxes d'atur...), o del pes del diner com a element protagonista*².

L'intent de reduir³ l'esfera econòmica a una parcel·la independent de la vida social té efectes perniciosos sobre aquesta, en

2. Element, aquest últim, que és lloc comú en la crítica reflexiva de pensadors tan diferents com Aristòtil, Marx, Péguy o Mounier.

3. La posició reduccionista obeeix a una «naturalització» dels fets econòmics, que són inevitablement culturals i provenen de l'exercici de la llibertat humana. El reduccionisme, doncs, desplaça l'home en l'àmbit de les ciències socials, i comporta allò que podem anomenar, des de l'òptica antropològica personalista, la «ideologització» (veg. la nostra comunicació «*Ideologización antropológica i economia*», dins Actes de les VI Jornadas de Economía Crítica, Màlaga, 1997. L. JOVELL, I A. LLORCA).

la mesura en què el «mercat» (o lloc comú de competència i assignació de recursos i rendes), deixat a l'albir de la seva pròpia inèrcia, tendeix a l'estabilització, però no sempre a la justícia⁴. Dit d'una altra manera, els reptes econòmics són reptes socials i polítics –i, òbviament, ètics–; però no a l'inrevés, en termes de reciprocitat equivalent. En efecte, la igualtat de drets dels ciutadans no és homologable a la lliure competència, perquè la primera reposa sobre un «pacte» entre iguals, mentre que la segona parteix de regles pragmàtiques que no garanteixen pas els primers, en dependre dels interessos en joc. El mateix Adam Smith afegia a la lògica del mercat el concurs de la «mà invisible»⁵, com a mitjà que hauria de contribuir a humanitzar la mecànica i els efectes perversos possibles del lliure mercat, a fi d'aconseguir el bé comú.

El mercat, doncs, *no és un absolut*, contràriament al neoliberalisme més ferotge, perquè té *fallades*: externalitats negatives, asimetria informativa, imperfecció (cas dels monopolis, oligopolis, competència monopolística...) i dependències polítiques. Cal, en-

4. Fins i tot, cal fer notar que alguns dels més aferrissats defensors de les bondats del «lliure mercat» el redefeixen, avui, en termes de procés, no intervint, però sí regulat necessàriament per l'Estat, per a garantir allò que l'acosti al model de «competència perfecta» (veg. el llibre de X. SALA, *Economia liberal per a no economistes i no liberals*, Barcelona, Pòrtic, 2001, on afirma l'autor: «L'economia de mercat és un conjunt d'institucions legals i polítiques que garanteixen que els individus poden prendre decisions econòmicament amb plena llibertat. Dit d'una altra manera, perquè hi hagi una economia de mercat, cal que hi hagi un govern i unes institucions que portin a terme les tasques sense les quals l'economia de mercat no pot funcionar» (p. 115).

5. La mà invisible és una noció no exclusiva d'Adam SMITH (ja Quesnay l'havia mantinguda); però la seva menció en un paràgraf del seu llibre *La investigació sobre la naturalesa i causa de la riquesa de les nacions*, de 1716, obliga a interpretar-lo en el conjunt d'un pensament que té present la «lleï» econòmica bàsica del mercat d'oferta i demanda i les institucions polítiques a fi d'explicar la riquesa i promoure un benestar col·lectiu reconciliant els interessos individuals, els quals, afirmarà Adam SMITH posteriorment en el seu llibre revisat *Teoria dels sentiments morals* de 1790, no han de restar per damunt dels interessos de l'Estat, cosa que el distancia de les teories econòmiques hobbesianes més radicals de Bernard de MANDEVILLE.

cara, justificar més per què els afers econòmics han de ser «regulats» institucionalment i, per tant, moralment? El «mal salvatge» rau permanentment com a actitud de risc en tota activitat econòmica, però també és cert que la sensibilitat moral⁶, la benevolència, la prudència i la laboriositat són qualitats –virtuts clàssiques– que ens parlen del bon fons «natural» humà virtualment present en tota decisió econòmica o social.

Així mateix, l'anàlisi marxiana sobre la realitat conflictiva de l'estructura econòmica i la seva projecció superestructural o ideològica al conjunt social requereix força matisos, en la direcció, tots ells, d'haver de reconèixer que les «contradiccions» que mouen el canvi social palesen, certament, una dialèctica de la pluralitat social on les *diferències-oposicions* contemplades per Marx en la societat que s'industrialitza (capital / treball, forces productives / relacions de producció, treball / temps lliure, salari / plusvàlua...) tenen «traducció» en la societat postindustrial i fortament globalitzada en altres oposicions socioeconòmiques (algunes iguals però més accentuades, d'altres diferents), com ara: capital / capital, treball / atur, economia / ecologia, atur / tecnologia, treball / tecnologia, tecnologia / consum, treball / oci ... La realitat econòmica adopta, llavors, una autonomia pròpia on *el llenguatge del mercat genera el seu propi logos*, a saber: competitivitat, iniciativa lliure, maximització de beneficis, minimització de costos, eficàcia i eficiència tècnica i econòmica, anàlisi de la rendibilitat productiva, econòmica i financera...⁷ Aital *pluridimensionalitat conflictiva* econòmica i social condueix a una *complexitat* de tal envergadura que les relacions i moviments que es generen *ultrapassen la capacitat de previsió i de reconeixement del lloc*

6. La qüestió de la compatibilitat entre ètica i economia, i, en especial, amb l'economia de l'empresa, constitueix un terreny de no poca envergadura dins el pensament econòmic (en l'estudi «*Ètica i activitat empresarial*», LLORCA, www.mastercompany.com, vàrem fer un petit esbós de la complexa tasca que requereix teixir tal compatibilitat).

7. Per no furgar en contradiccions semàntiques prou simptomàtiques del tarannà merament calculfístic que presideix, sovint, el llenguatge economicista (competència (lluïta) / perfecta (estabilitat), mercat (natural) / lliure (espontani), mercat (oferta i demanda de béns i serveis) / laboral (capital humà o treball-mercaderia)...

que pertoca a l'èsser humà dins aquesta diversitat, que en termes dialèctics adquireix línies i situacions sovint només «calculables» a curt termini, deixant el pensament sobre els «fets» econòmics a llarg termini en l'horitzó de la incertesa. George Gurvitch parlava del descobriment implícit en el si del pensament de Marx de relacions socials dialèctiques, no solament de «lluïta» o polarització (capital / treball, burgesia / proletariat, relacions de producció / modes de producció...), sinó d'una *variada multiplicitat d'oposicions dialèctiques* en termes de *complementarietat* (per exemple, la mateixa oposició entre capital i treball), *d'interacció mútua* (p.e., economia / política) o *d'ambivalència* (un fet econòmic pot tenir funcions diferents en relació amb altres fets segons l'època)... Ja Manuel Sacristán afirmava aforísticament que «no tot el que és real és racional, o quasi res real no és racional»⁸; la qual cosa sembla pressuposar que la dialèctica marxiana –com una forma d'anàlisi racional– no és un sistema total explicatiu de la realitat, i això ve a dir que el marxisme, en general, no és sinó un «estil de pensar» i no pas un saber definitiu sobre una «veritat» intocable⁹.

Des de tals consideracions gosem plantejar la concepció d'una societat vista com una «*xarxa*» de relacions d'oposicions diverses dins la qual la *reflexió filosòfico-antropològica que proposo* sobre l'activitat econòmica pot ser més efectiva. És evident, llavors, que la lògica dialèctica en aquest model de *societat en xarxa complexa* –múltiple– i *construïda per l'home i per a l'home* transformarà els «fets» econòmics (capital, treball, mercat, competència, rendiment, productivitat) en *fets socials* (opulència o pobresa, immigració, diferències nord-sud, estats democràtics o no, globalització, «clubs» d'estats, societats en conflicte) i, per tant, *humans*, que reflecteixen allò que en diríem una gestió

8. Aforismes. [www. Xtec.es-pdela/aforismo.htm](http://www.Xtec.es-pdela/aforismo.htm). (*Quin Marx es llegirà en el segle XXI* (1983)).

9. Felïçment aquesta autocrítica que el mateix marxisme pugui fer sobre la «cientificitat» de les seves tesis «economicistes» tingué ja un precedent en les anàlisis fetes per E. MOUNIER en el *Manifest al servei del personalisme*, en una època poc propícia a posar «pegues» al marxisme. En efecte, Mounier posa en relleu una de les febleses del marxisme: la seva pretensió «científica», enfocament que ell asimila al positivisme liberal burgès (*Manifiesto al servicio del personalismo*, Barcelona, Laia, 1979, pp. 591-600).

econòmica deficient o «oikos-a-nomia», que rep qualificacions diferents segons els autors: economia no «natural» en Aristòtil, «alienació» en Marx, «despersonalització» en Mounier o «horror econòmic» en Viviane Forrest.

En la societat industrial i postindustrial, el domini de l'economia ha esdevingut, doncs, *oikos-a-nomia* (literalment la «no gestió» o «mala gestió» dels béns necessaris), *primant el productivisme i el consumisme*, els quals han conduït, sota la regla de maximització de beneficis i minimització de costos, a l'anomenada «economia de l'escassetat»¹⁰ o del creixement il·limitat, en la qual ha crescut una mena de divisió esquizofrènica entre dues «formes de cultura» paradoxals: *l'exigència de produir* mitjançant la tecnologia i la *despreocupació i ignorància per la «finalitat» de produir*; la qual cosa s'harmonitza amb una altra paradoxa: de la «*necessitat de consumir*» (fer de la necessitat humana una exigència per consumir el que sigui) i del «*consum necessari*» (fer del consum una praxi per a resoldre una necessitat). Així, en el primer vessant, el consum es converteix en «consumisme» en un doble sentit: com a *horitzó mental i pràxic* (hàbits adquirits) i com a *institució social*; ambdós trets definitoris en bona mesura de la *inèrcia social* esmentada i criticada a l'inici d'aquesta comunicació¹¹.

Una societat que depèn essencialment d'aquest disseny consumista oblida, però, que la mecànica econòmica del produir-consumir, allò que la mateixa Hannah Arendt situava en l'esfera de la «labor»¹² i no del treball com a element configurador de sentit, no és suficient per a donar raó de la complexitat social. Dit senzillament: no «paguem» tot el que consumim, en la mesura en què la confiança, la possibilitat d'aconseguir allò que ens resoldrà

10. L. RACIONERO, *Del paro al ocio*, Barcelona, Anagrama, 1989, cap. 11.

11. El tarannà «institucional» del consumisme en la societat industrialitzada fou ja estudiat per alguns sociòlegs nord-americans des de les dècades dels anys trenta i quaranta (M. Mead, D. Riesman, J. Wolfenstein, i posteriorment, C. Wright. Mills, E. Fromm, H. Arendt i altres). Des del punt de vista més antropològic, no podem obviar les crítiques mounierianes a la noció de *inèrcia socioeconòmica* que ell aplica al capitalisme (*Revolución personalista y comunitaria*, Madrid, Zero, 1975, p. 20).

12. H. ARENDT, *La condición humana*, Barcelona, Tecnos, 1984.

una contingència, la seguretat, els sentiments compartits en una societat (solidaritat, llibertat, respecte), són aportacions només possibles en el supòsit previ d'una societat oberta i sensible a oferir realment aquestes oportunitats. I cap d'aquestes coses no és subjecte de transacció mercantil, sinó *condició de possibilitat d'aquesta*.

2. *La paradoxa econòmico-social des de la reflexió antropològica: el trànsit entre la simplificació (objectivisme) i la complexitat (interpretació-comprensió)*

Tot desenvolupament econòmico-social, llavors, respon i té sentit en relació a les necessitats i expectatives humanes, les quals adquireixen llur significació en una lògica reflexiva sobre allò que *som, fem i podem arribar a ser*. I aquest *marc antropològic és el que presideix tota decisió en economia*, marc que sintetitzem en tres registres fonamentals:

En primer lloc, el registre fenomenològic-descriptiu, des del qual ens acostem al «fet» econòmic en totes les seves varietats (produir, distribuir, consumir béns o serveis, finançar, invertir, planificar projectes, executar-los i contrastar-los... En totes aquestes tasques, netament econòmiques, el «fet» econòmic apareix sempre referit a una significació donada per l'home: és el que l'economista Henri Bartoli anomena el «fet construït» per l'home, de manera que la seva suposada «veritat» objectiva no és sinó, en paraules de K.E. Bulding, un subproducte absurd d'un positivisme superat¹³, la qual cosa atorga a l'economia un estatut *pràxico-hermenèutic* que, seguint Weber, «ha de comprendre en virtut d'un procediment interpretatiu l'acció dels agents econòmics i socials i explicar-la causalment en el seu desenvolupament i en els seus efectes»¹⁴.

Això d'inclinar l'esforç investigador no pas vers la científicitat objectivista (per naturalesa, sempre «simplificadora»), sinó cap a la plausibilitat del teixit discursiu, que s'ha de «vestir» des de l'impuls de qui l'ha d'elaborar o reinterpretar, és a dir, donar «bones raons»; per què ha de ser així? Perquè la presa de decisions en

13. H. BARTOLI, *Répondre le développement*, UNESCO, 1999. p. 161.

14. *Ibid.*, p. 158.

economia es gesta *ben al mig de la complexitat social*, de la incertesa alimentada per la imaginació, alhora que aquesta és promoguda per la sorpresa de situacions no previstes, o per la rellevància de fenòmens no contemplats com a determinants dels esdeveniments que succeixen... La tasca de l'economia, llavors, més que «retratar» o reflectir objectivament el que hi ha, ha d'argumentar la millor opció per executar, davant un gran ventall de possibilitats, condicionants, propòsits... tots ells travessats per idees, creences, prejudicis, models explicatius, ideologies...; la qual cosa fa que *en economia no hi pugui haver una neutralitat axiològica*¹⁵. Sens dubte, aquest primer registre gaudeix d'un cert «toc» idealista husserlià, que, com a tal, aporta, a parer meu, un saludable tarannà propedèutic pedagògicament útil¹⁶ per a endinsar-nos en el segon registre.

El segon registre o nivell que proposem se situa en una clau que denominaré «limitativa», per la qual l'economia mostra ara la seva praxi singular, on mana la psicologia del benefici, la *simplificació de les decisions humanes a les opcions desitjables ofertes pel mercat i les seves pautes (tendències, regles i lleis)*, generant-se així una «dinàmica» socioeconòmica incontrolable i amb freqüència allunyada de les necessitats humanes fonamentals que conjunturalment les pot assumir o no, i de la qual cosa són mostra *les fallades del mercat* (competència imperfecta, les externalitats negatives o la informació asimètrica) i *les fallades de l'Estat* (incapaç, a vegades, de redistribuir amb criteris de justícia les rendes, o de fer operatives les lleis reguladores de l'activitat econòmica) juntament amb la instal·lació d'esquemes mentals-culturals que primen el productivisme taylorista, el consumisme, la tecnocràcia, la sacralització de la divisa frankliniana

15. «Com a ciència aplicada i com a instrument polític –afirma Bartoli– l'economia, lluny de ser “neutra”, sempre està impregnada de valors» (ibídem).

16. La crítica de Husserl al positivisme en la *Crisi de les ciències europees* en el seu moment (1936) constitueix un punt de referència imprescindible en tota reflexió sobre els excessos pràctics i la «pobresa» axiològica que exhibeixen les ciències, en general, i, en el cas que ens ocupa, un element d'orientació per a noves anàlisis en ciències socials i en l'economia en particular.

del «temps és or»... amb els resultats prou coneguts en el món actual¹⁷.

Ens movem en aquest nivell «limitatiu» dins la complexitat (conjunt d'agents econòmics que interaccionen), diversitat (pluralitat de factors significatius) i autonomia (dinàmica econòmica col·lectiva autoorganitzada) de l'anomenat «sistema econòmic», en el qual el coneixement i la previsió redueixen la «realitat» a *contraposicions d'interessos* («contradiccions», en llenguatge marxista), a vegades ocults, i que indiquen que la «racionalitat econòmica» queda fortament dominada, segons observa Paul Ricoeur, pel *càlcul, la lluita organitzada contra la natura, el sense-sentit i la conseqüent insatisfacció*¹⁸; de tal manera que cal posar esmenten el que m'atreveria a batejar com a *categories «para-econòmiques»*, quan aquest autor parla de l'*autonomia del desig, la pluralitat i la irracionalitat* presents en la praxi econòmica.

Per *autonomia* entén Ricoeur dues coses:

- La constitució d'un mercat internacional que s'assenta sobre la mundialització dels mètodes de treball que l'universalització de la tècnica ha permès, fent-se palesa en els avenços a nivell planetari, de manera que la prospectiva i l'eficàcia presideixen el desenvolupament autònom de l'economia¹⁹.
- La qüestió del desig: en efecte, *la qüestió de l'autonomia és la qüestió del desig*. L'home de la prospectiva no és neutre, sinó que està al servei de l'home del desig²⁰. I el «captiveri» de l'home del desig es palès, concretament, en la «xarxa» del

17. Que és el món, avui, de la mundialització, de l'abisme Nord-Sud, de la immigració masiva, de la incertesa i del risc, de la precarietat laboral, de la «retirada» de l'estat del benestar, de la deslocalització empresarial, de la mobilitat dels capitals financers...

18. P. RICOEUR, *Éthique et politique*, Esprit, 1985 (*Du text à l'action*, Paris, Seuil, 1986, pp. 393-403). En aquest sentit, aquest pensador reconeix que, en l'època moderna, l'esfera econòmica ha aparegut com a «mecanisme social abstracte», desatenent la consideració cap a la comunitat històrica concreta, tot seguint, en aquest punt, la distinció hegeliana entre «estat interior» i «estat exterior» -la societat civil- marcada aquesta per la lògica de les necessitats.

19. Art. cit., p. 2.

20. P. RICOEUR, *Prévision économique et choix éthique. Histoire et Verité*, Paris, Seuil, 1955, pp. 309-310.

consumisme, així com en la concepció del treball com a «cost social de l'oci» i en el somni del domini de la tècnica.

Pel que fa a la *pluralitat* present en el sistema econòmic (diversitat d'elements organitzats formant un «constructe» o artifici), hom troba, seguint Ph. Crabbé, els anomenats «sistemes complexos adaptatius»²¹, és a dir, sistemes que evolucionen amb el temps, equilibrant-se i desequilibrant-se contínuament (sobre un model homeostàtic d'alternança), donant peu a noves estructures «auto-organitzatives» que s'expressen en una pluralitat dinàmica imprevisible i, en aquest sentit, «irracional». En aquest punt, el model dialèctic marxista d'oposició dels elements pot ajudar a la comprensió d'aquesta complexitat, tot i la prevenció que cal mantenir davant la radicalització polaritzada a la qual el marxisme ha estat propens, com indica Ricoeur²².

Respecte a la dosi d'irracionalitat dins el sistema econòmic que s'hi descobreixi, fem aquí també nostra la lúcida paradoxa –una més– que Ricoeur planteja, a saber, la de l'aparent «racionalitat» creixent (la del càlcul i la previsió com a joc dialèctic en pro del benefici immediat) davant «l'absurditat creixent» (insignificància del treball, de l'oci i de la mateixa sexualitat)²³, de la qual, línies amunt, es feia ressò Luis Racionero en contrapesar el que ell anomenava «les dues cultures»²⁴.

21. Ph. CRABBÉ, «François Perroux et Ilya Prigogine: Systèmes complexes et science économique», *Études Internationales*, juin, 1998. p. 410.

22. Amb la mateixa contundència, aquest filòsof manté, alhora, la conveniència, en el desitjable context d'una «democràcia econòmica» entesa com a «llibertat de decisió col·lectiva» que, d'una banda, «els educadors, els grups de pensament, les esglésies poden elevar una petició general amb vista a una planificació i una organització social que comporten el màxim de pluralisme», i, de l'altra, el reuig a tota reducció de la idea de competició social a la lluita de classes» (art. cit., o.c., pp. 306-307), pel que afegiri a d'irracionalitat i d'irresponsabilitat en la marxa del sistema econòmic i social.

23. Art. cit., p. 312. No endebades Ricoeur conclou: «Entrant en el món de la planificació i de la prospectiva, desenvolupem una intel·ligència dels mitjans, una intel·ligència de la instrumentalitat –és veritat que aquí hi ha progrés–, però al mateix temps assistim a una mena d'enfosquiment, de dissolució dels fins.»

24. La científicista-positivista i la humanista. RACIONERO, *Del paro al ocio*, op. cit., cap. 5.

Entrem en el tercer registre antropològic: el del *tarannà significatiu i humanitzador de l'economia*. En la mesura en què l'activitat econòmica està al servei de l'home i no a l'inrevés²⁵, és evident que el «xoc» entre els intents d'abusos mitjançant l'economia –«fets» humans contra humans–, allò que en diem la «oikos-a-nomia» enfront de l'exigència «meta-econòmica» o «meta-oikos-nomia» resulta inevitable i, per què no dir-ho, indica un índex d'orgull i dignitat de l'esforç inconformista del «bon salvatge» davant l'amenaça del «mal salvatge». I, en aquest combat permanent, deia Ricoeur que «la més gran errada seria creure que el desenvolupament de la societat és una mena d'estructura que funcionaria automàticament, per damunt dels individus, afavorint una activitat negligent i contrària a la voluntat»²⁶.

L'economia, doncs, *ha de ser pensada i no solament calculada*, tal com succeeix en altres disciplines, en la mesura en què tota parcel·la de saber efectiva no pot negligir la interconnexió de les qüestions en el conjunt complex en què l'ésser humà es troba inevitablement. Pensar en economia és «entrar en la complexitat i en la cara tràgica de l'acció», afirma Henry Bartoli²⁷. I això requereix no abdicar de l'esperança²⁸ en la recerca, no sols de justícia i d'humanitat, sinó sobretot de «sentit», de significació d'un propòsit compartit pel conjunt dels homes. I això demana treballar en la *reciprocitat de perspectives* aportades pels diversos sabers: dret, economia, política, ètica, ecologia, antropologia cultural, història...; és a dir, pel concurs de la *interdisciplinarietat* que, pel que fa a l'economia, ve exigida per la complexitat de qüestions que li escauen i la ultrapassen, i per la consegüent *diversitat d'enfocaments metodològics* que genera tanta heterogeneïtat de fets i d'interrogants. No endebades la *interdisciplinarietat* troba dins de si allò

25. On posem «home» posem «persona humana», en el que té de contingut personalista específic aquesta expressió (veg. el nostre article «L'economia i la persona», www.mounier-catalunya.k25.net).

26. P. RICOEUR, *Prévision économique et choix éthique*, H.V., p. 301.

27. H. BARTOLI, *Rèpenser le développement*, op. cit.

28. Terme certament complex i present en tot pensament d'estil personalista que tradueix amb precisió «l'optimisme tràgic» superador de la desesperació i l'infantilisme de la societat contemporània dels quals parlava Emmanuel Mounier.

que el pensament econòmic anomenaria «*principi de responsabilitat*» o mesura d'exigència ètica –ètica de la responsabilitat²⁹–, pel qual cal actuar sobre la base de projectes de sentit situats sempre a l'horitzó del marc significatiu-històric –hermenèutic– mitjançant l'aportació dels mètodes científics diversos que han d'ajudar l'home a *re-situar-se en la complexitat social i específicament econòmica*. I això requereix un exercici de maduresa intel·lectual que *no claudiqui davant la deshumanització tecnocràtica i calculística*, és a dir, d'un saber sobre «l'experiència humana» individual i col·lectiva, en la qual l'economia, com altres disciplines, *ha d'inserir-se en un tot epistemològic-interdisciplinar que la compromet en la responsabilitat que li pertoca*³⁰. La civilització actual no pot permetre's el contrari.

Observacions finals

Hem fet un succint repàs des de l'antiguitat, passant pels pares de la denominada «economia científica», fins a arribar a la *percepció de complexitat i incertesa que l'economia i el pensament contemporani ens mostren avui*, amb la intenció de fer notar que l'activitat econòmica i la reflexió filosòfico-antropològica –aquesta amb pretensió de contribuir a un discurs alhora *hermenèutic i meta-econòmic*– han d'anar en la *mateixa direcció humanitzadora*. En aquest paral·lelisme s'esllavissa una trama que s'inicia en tota interacció epistemològica-interdisciplinar i es va constituint com a *discurs antropològic-hermenèutic re-situador de l'home* que sigui testimoni de la capacitat humana de saber sobreposar-se a les ficcions –útils, d'altra banda– del «*bon o mal salvatge*» com a figures metafòriques que expressen, respectivament, el doble vessant *de recursos humans valuosos*, d'una banda, *i de propensions (febleses)*, de l'altra, que entren en escena en tota decisió humana i, també, en l'esfera econòmica.

29. Que diríem que és la font de tota deontologia econòmica, tant en la planificació macroeconòmica com dins la microeconomia, en la praxi empresarial.

30. Formes concretes d'aquesta responsabilitat avui es fan paleses en el comerç just i en la banca ètica.